

Uygur Türklerinde Mezarcılık Kültürü

MAHBUBE AZİZ

Dok. Öğr. | Nevşehir Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet: Ziyaret edilen yer, ziyaretgâh anlamına gelen “mezar” kelimesi, Uygur kültüründe mezarlık anlamından farklı olarak İslâm diniyle ilgili yüce kişilerin mezarlarını göstermektedir. Uygur özerk bölgesinin güney ve doğu kısımlarında mezara tapınma Uygur inancında ve kültüründe önemli yere sahiptir. Bu bildiride Uygur bölgesinde bulunan mezarlıklar ve buna bağlı olarak geçmişte ve günümüzdeki Uygur dini inançlarının bu mezarlıklar aracılığıyla ortaya çıkması, halk arasında bugüne kadar devam eden mezar kültüründeki etken unsurlar sergilenmeye gayret edilecektir. Uygur bölgesinde bulunan mezarların genel durumu göz önünde bulundurularak Uygur mezarcılık kültüründeki sistematik yapı gösterilecektir. Uygur Türklerinin mezar anlayışı ve bu anlayış yapısının Uygur kültürüne gösterdiği etki ve onun günümüzdeki ifadeleri anlatılacaktır. Böylece, Uygur mezar sisteminin Uygur Türklerinin sosyo-kültürel yaşamındaki etkileri hakkında bilgi verilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uygur kültürü, mezar, sosyo-kültürel yansıma

Tomb Culture of Uigur Turks

MAHBUBE AZİZ

PhD. Cand. | Nevsehir University, Department of Turkish Language and Literature

Abstract: “Visited place, place to visit” is “mezar”’s means. However, in Uigur language its mean is tomb of Islamic wise man. Visit tomb is very important activity in Uigur Autonomic Region. In this paper, we well describe that Uigur Turks’ tomb, visit methods, pertinent cultural phenomenon. Tomb’s general situation is our describing target too. Tomb visit culture is an important factor to affect the social and cultural life in Uigur Turks.

Keywords: Uigur culture, Islamic tomb, socio-cultural affect

Uygur Türklerinde Mezarlık Kültürü (Tomb Culture of Uigur Turks)

Ulus niteliği kazanmış her toplumun, ölünün ardından anılarını yaşatmak için bir takım usul ve âdetler meydana getirdiği bir gerçektir. Çok eski tarihten beri ana yurtları Orta Asya başta olmak üzere bilinen eski dünyanın hemen her bölgesinde sürelerce görülen hükümler ve çeşitli bölgelerdeki geçici ve daimi yerleşimleri sırasında, bazı etnik grupların tesiriyle Türklerin gelenekselleşmiş çok değişik usul ve âdetleri olmuştur.

Bu usul ve âdetleri, Türklerin İslâmiyet'i kabulünden evvel ve sonra diye iki ana grupta toplamak mümkündür. Ancak İslâmiyet'in kabulünden sonra da, İslâmiyet'ten evvel oluşan usul ve âdetlere bazı yerlerde kısmen değişik görülmekle beraber rastlamaktayız

Şamanizm, Manihaizm ve Budizm dinlerine inanan Türklerin, bu dinlere dayalı ölüm ile ilgili düşünce ve inançları mezar geleneklerine yansımıştır. (Formulacil, 2012)

Ölü gömme adetlerinin şekilsel bir kısmı olan mezar taşı, Türk toplumunun İslâmiyet'i kabulünden sonra belki de şehirleşmenin bir sonucu olarak daha fazla bilgi ve daha estetik bir görünüm sunar hale gelmiştir. (Bizbirlik, 2007: 9)

Türklerin İslâmiyet'e geçişinden sonra yeni dinin izin verdiği ölçülerde hayatı sona eren insanı toprağa gömmek suretiyle ebedi istirahatata tevdi ettikleri görülmektedir. Kabirlere özel bir itina gösterilmesinin İslâm'da pek hoş karşılanmadığı, özellikle ilk dönemlerde her türlü özel mezar yapımına ve mezarların süslenmesine karşı konulduğu bilinmektedir ancak daha

Sonraki dönemlerde kabirlerin belirli ölçüleri aşmamak, özellikle mezarı sağlam-

laştırıcı tahta, taş gibi malzemeler kullanmamak koşuluyla basit ölçülerde yapılmasına izin verilmiştir. İslâm dininin bazı uygulamalarının korunan yerel geleneklerle karışması sonucu tek tip mezar kültüründen değil de, daha çeşitli kültürlerden ve mezar tiplerinden bahsetmek mümkündür.

Mezar, defin geleneği ve bu gelenekle ilgili ritüeller, ilkel toplumlardan gelişmiş medeniyetlere kadar her devirde anlamını daha da zenginleştirerek önemini korumuştur. Özellikle Türkler arasında ölü kültü pek çok toplumla kıyaslanamayacak kadar anlamlı ve zengindir. Araştırmalarda erken dönemlerden başlayarak Türklerin, mezarları üzerine ölü ile alakalı özel işaretler, insan veya hayvan biçiminde heykeller diktikleri tespit edilmiştir.

Eski Türklerdeki mezar kültürünün günümüze olan yansımaları hâlihazırda Türk coğrafyasının genelinde görülmektedir. Anıt-mezar düşüncesinin İslâmî inançlarla bağdaşmamasına rağmen, İslâmiyet'e geçişten sonra da anıt mezarlar yapılmaya devam edilmiştir. Tarihî süreç içerisinde Türk toplulukları arasında inanılan dinler çerçevesinde çeşitli mezar kültürleri ve defin merasimleri ortaya çıkmıştır. Bu mezar kültürleri ve defin merasimleri yeni dinin prensipleriyle uyumlu hâle getirilerek pratikte yaşamaya devam etmiştir. Türkistan'daki kurganların yerini İslâmiyet'le birlikte türbeler almış ve genellikle yeni gömü alanları olarak cami bahçeleri seçilerek Anadolu ve Balkan coğrafyasına kadar yayılmıştır.

Türk kültürünün önemli bir kısmı olan Uygurlarda da mezar tapınma, türbe yapma, dini bayramlarda ve özel günlerde türbeleri ve mezarları ziyaret etme geleneği çok yaygın bulunmaktadır. Bu ge-

Uygur Türklerinde Mezarlık Kültürü (Tomb Culture of Uigur Turks)

lenek Uygur bölgesindeki nüfusun dağılışına göre daha da belirginleşmektedir.

Uygur mezarları mezarda yatan kişinin yaşı, cinsi ve mezarın özelliğine göre şöyle sıralandırılabilir.

1. İslâm'ın Uygur Bölgesinde Yayılmasında Büyük Önem Taşıyan Padişahların Mezarları

Bu kategoride en önemli türbeler olarak Uygur ilinde ilk olarak İslâm dinini kabul eden Karahanlı devletinin sultanı Sultan Satuk Buğrahan Türbesi, İslâm'ın Karahanlı devletinde yayılmasında büyük önem taşıyan Karahanlı sultanı Yusuf Kadirhan'ın Türbesi ve Çağatay hanlığının sultanı Tuğluk Timurhan'ın Türbesini saymak mümkündür.

Sultan Satuk Buğrahan Türbesi

Türbenin Dış Görünümü

Mezar üzerindeki yazı: İslâm dinini ilk olarak kabul eden Uygur kağanı sultan Satuk Buğrahan.

Sultan Satuk Buğrahan mezarı, halk arasında Hazret Sultan Mezarı olarak da adlandırılır. 10 bin metre karelik bu külliye bir cami, medreseler, hünkâr kasrı, dükânlar, hamam, çeşme, sebiller, türbe,

Uygur Türklerinde Mezarlık Kültürü (Tomb Culture of Uigur Turks)

darüşşifa, imarethane ve kiralık odalardan oluşmaktadır. Bu yapıların bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Yapı içerisinde yine Sultan Satuk Buğrahan'ın hocası Ebu Nasır Samanî'nin mezarı da bulunmaktadır.

Sultan Satuk Buğrahan Karahanlı devletinin 920-958 yılları arasındaki hükümdarıdır. 932 yılında İslâm'ı kabul ederek, tarihteki ilk Müslüman Türk Hakanı, Türk topluluğunun toplu halde İslâm dinini kabul etmesine yol açmış hakanıdır. Sultan Satuk Buğrahan, Ebu Nasır Samanî'den İslâmiyet'i öğrenerek Türkistan'da Peygamber Muhammed (SAV)'in ölümünden 333 yıl sonra 12 yaşında Müslüman oldu. Müslüman olduktan sonra Abdülkerim ismini almıştır ve tam ismi Abdülkerim Satuk Buğra Han olmuştur. 31 yıl hüküm süren Satuk Buğra Han, güzel ve âdil idaresi ile çok sayıda kişinin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Saltanatının sonuna doğru, Satuk Buğra Han Liao Hanedanlığına karşı bir savaş düzenler ve Turfan'a kadar bütün bölgenin tamamında İslâm dininin yayılmasını sağlamıştır.

Bu mezar Sultan Satuk Buğrahan'ın oğlu, tahtın varisi Musa bini Abdülkerim tarafından yapılmıştır. Mezar bu güne kadar pek çok yıkım ve yenilenmeden geçmişse de sadece ağaç ve topraktan yapılan bu yapı Türkistan bölgesindeki ilk İslâmî amaçla yapılan yapı olarak kabul edilir.

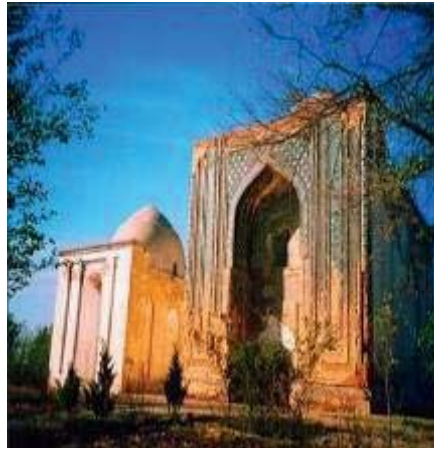
"Tezkire-i Buğrahan" adlı Çağatayca eserdeki kayıtlara göre Hoca Muhammet Şirp adlı kişi buraya cami, medrese yaptırmış, çok büyük bağışlarda bulunmuştur. Diğer kayıtlara göre Yarkent hanı Sultan Abdureşit han her senesinde iki, üç kere burayı ziyaret etmiş, devrin mimarlık üslûbuna göre restore ettirdiği bilinmektedir. Yarkent Seidiye Hanlığı'nın son sultanı Sultan

Muhammet İsmail Bahadır Gazi, mezara ait topraklardan herhangi bir vergi alınmasını yasaklamıştır. Yine bazı kayıtlara göre bu türbenin 1826-1827 yılları arasında Kaşgar hükümrânı İshak Hanı tarafından restore edildiği bilinmektedir. Türbe yapısındaki minare 1901 Artuç depreminde ve 1944 yılındaki sel felâketinde yıkıma uğramıştır. Sultan Satuk Buğrahan Türbesi 1956-1959 yılları arasında yeniden restore edilmiş ve bugünkü görünümüne kavuşmuştur.

Yusuf Kadirhan Türbesi

Karahanlı devletinin 8. Hanı Yusuf Kadirhan İslâm dininin Uygur bölgesinde yayılmasında büyük önem taşımaktadır. "Dört İmam Tezkeresi" adlı Çağatayca kitaptaki kayıtlara göre Yusuf Kadirhan Udun (Hotan) Budistlerine karşı savaşı kazanmış ve Udun (Hotan) topraklarını Karahanlı devletine tâbii etmiştir, Bağdat halifesi tarafından "Melik el Meşrik" yani "Doğunun Sahibi" adı verilmiştir. Bazı kayıtlara göre Yusuf Kadirhan 1032 yılında Kaşgar'da vefat etmiş ve Kaşgar'a defnedilmiştir. İslâm mimarlığının bin yıl önceki durumunu gösteren bu yapı içerisinde medrese, cami ve büyük avlu bulunmaktadır.

Tuğluk Timur Han Türbesi

Uygur Türklerinde Mezarlık Kültürü (Tomb Culture of Uigur Turks)

Tuğluk Timur Han Türbesi ise, Gulca'nın kuzeydoğusundaki Korğas ilçesinde bulunmaktadır. Kayıtlara göre Tuğluk Timur Han 1329 yılında Uygur bölgesinin Nilka ilçesinde doğmuş ve 18 yaşında Müslüman olmuş ve 1352 yılında Tuğluk Timur Han'ın etkisiyle Moğol halkından 160 bin kişi Müslüman olmuştur.

Tuğluk Timur Han türbesi Uygur mimarlığını yansıtan 600 yıllık tarihe sahip bir yapıdır. Türbenin kapısına Araf harfleriyle Tuğluk Timur Han'a olan övgüler yazılmıştır. Bugün kendi haline bırakılan türbe Uygur mimarlığı ve İslâm dininin Uygur bölgesinde yayılmasının araştırılmasında büyük önem taşımaktadır.

2. İslâm Dinini Yaymak İçin Yapılan Savaşlarda Şehit Olanların Mezarları

Karahanlı devletinde İslâm'ın kabulünden sonra, tüm Uygur bölgesinde pek çok savaş yapılmıştır. Özellikle Buda inancına sahip olan Hotan Uygurları ile olan savaşlarda pek çok kişi şehit düşmüştür. Bunların içinde en önemli olan şahsiyetlerin mezarlarından şunlar bulunmaktadır. Karahanlı devleti Sultanı

Ali Arslan Han Mezarı, Aksu bölgesindeki Kırmış Atam Mezarı, Turfan bölgesindeki Elpetta Hocam Mezarı v.b.

Ali Arslan Han Türbesi

Ali Arslan Han Türbesi, Kaşgar şehrinin güney doğusuna 2.5 kilometre uzaklıktaki Tümen nehri kıyısındaki Arslan Han köyünde bulunmaktadır. Kayıtlara göre 998 senesinde yapılan bu mezarda Karahanlı devletinin sultanı Ebu Heseni Eli bini Musa Süleyman Arslan Han'ın baş kısmı bulunmaktadır. Arslan Han'ın iki ayrı yere gömülmesi hakkında halk ağzında şöyle bir efsane vardır: savaşta Arslan Han'ın başı düşman tarafından kesilir, akşam saatinde Arslan Han'ın başı konuşmaya başlar ve atı ve silâhına yanına gelmesini buyurur, bunu duyan at ve silâh Arslan Han'ın yanına gider. Han'ın başı ata biner ve ağzına silâhını alarak düşman tarafa koyulur ve böylece yine 500 düşmanı öldürdükten sonra göğe yükselir. Arslan Han'ın annesi oğlunun naaşını aramaya başlar ama bir türlü bulamaz. Bir gün bir rüya görür ve Mekke'ye doğru yola çıkar. Üç ay sonra Mekke'ye ulaşan anne yeni rüyasında ses işitir, bu ses Arslan Han'ın naaşının nerede olduğu söyler, anne tekrar yurduna döner ve oğlunun anısına mezar yaptırır, Allah yolunda sadaka verir, dolayısıyla Kaşgar bölgesinde Arslan Han adıyla anılan iki ayrı mezar bulunmaktadır.

Uygur Türklerinde Mezarcılık Kültürü (Tomb Culture of Uigur Turks)

Türbe Yanındaki Cami

Arslan Han Mezarı.

Kırmış Atam Türbesi

Onsu ilçesinden 61 kilometre uzaklıktaki dağ eteğinde bulunan, 680 dönüm büyüklüğünde bir alana sahip olan büyük

bir türbedir. Türbe avlusunda “Şifalı Çeşme” olarak adlandırılan çeşme bulunmaktadır.

“Meksulnane Sultan Kırmış Ata” adlı Çağatayca eserdeki Sultan Kırmış Ata hakkındaki bazı kayıtlara dayanarak bu mezarın tarihi hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Molla Musa Sayrami’nin “Tarihi Hemidi” adlı Çağatayca eserinde de bu hakta kayıtlar bulunmaktadır. Türbe avlusuna 1865 yılında Yakup Bey tarafından bir medrese yaptırıldığı bilinmektedir.

3. Uygurlar Arasında İslâm Dinin Yayılmasında Büyük Önem Taşıyan Kişilerin Mezarları

Diğer mezarlara göre daha çok bulunan bu tip mezarlar halk arasındaki inanışlara göre yapılmıştır, sahibi genellikle bulunmamaktadır. Bunlardan en önemli olanları Kaşgar bölgesinde bulunan İmam Rebbane Mezarı, Aksu bölgesindeki İmam Mevlanem Mezarı, Korla bölgesindeki Rabbin Ata Mezarı, Turfan bölgesindeki Murtuk Hocam Mezarı, Hızır Hocam Mezarı, Kumul bölgesindeki Keyis Hocam Mezarı, Gulca bölgesindeki Sultan Üveyis Han Mezarı gibi mezarlıklardır.

Sultan Üveyis Han Mezarı

Gulca gölgesinde bulunan Sultan Üveyis Han Mezarı 100 dönüm büyüklüğündeki bir alana sahiptir. Tarihi kayıtlara göre Sultan Üveyis Han, Hızır Hoca’nın soyundandır. 1418 yılında İli Balık Hanlığı’nın tahtına oturan Üveyis Han 1428 yılında hayatını kaybetmiştir. Devrin kayıtlarına göre mezar 1876 yılında Kemeridin ve Velibay Yoldaşov tarafından yaptırılmıştır.

Uygur Türklerinde Mezarlık Kültürü (Tomb Culture of Uygur Turks)

4. Uygur Bölgesindeki Büyük Hoca ve Sofilerin Mezarları

14.yy'ın başlarından sonra Türkistan bölgesinde faaliyet göstermeye başlayan sofiler kendilerini peygamber evlâdı olarak tanıtmış, dolayısıyla Türkistan bölgesinin siyasî ve iktisâdî yetkisini eline almış, halk arasında sofilere inanma, hatta tapınma yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla 16-19.yy Uygur bölgesinde sofi mezarları en çok yapılan dönemdir.

Afak Hoca Türbesi

Uygur Türklerinde Mezarlık Kültürü (Tomb Culture of Uigur Turks)

Afak Hoca ün-lü Nakşibendî Sofî Piri, Ahmet Kazani'nin torunudur. Afak Hoca'nın 1640 yılında yapılan bu türbesi Kaşgar şehrinden 5 kilometre uzaklıktaki Nezerbağ ilçesinin Hazret Korgan köyünde bulunmaktadır. Afak Hoca Türbesi 1874 yılına kadar birçok kere restore edilmiştir. Bugünlerde 135 dönüm büyüklüğünde olan bu türbe hakkında 17.yüzyılda yaşayan Mirza Şah Mehmut Curas'ın 1676 yılında yazmış olduğu bilgilere göre, bu türbeye vakıf edilen arazi ilk zamanlarda 43.470 dönümdür, bu araziler içerisinde 48 tane değirmen, sayısız dükkân, medrese ve büyük bir camii bulunmaktadır. “Şincan İslâm Tarihi” adlı kitaptaki kayıtlara göre, 1795 yılında Çien Long Han devlet hazinesinden türbenin yenilenmesi için belirli bütçe ayırmış ve kendi el yazısı yazılmış bir levha takdim etmiştir. Türbe son olarak 1982 yılında yenilenmiştir.

5. Şîî Mezhebine Mensup Olan İmam Ve Evliya Mezarları

Bu türdeki mezarların sahipleri hayatında Uygur bölgesine adım atmamış, ama halk arasında bu kişilerin Uygur bölgesine geldiğine inanırlar ve İslâm şehitleri olarak anılan bu şahıslar, İmam Caferî Sadık, İmam Caferî Teyran, İmam Gezzali, İmam Mehdî Ahr zaman, İmam Musa Kazım'dır. Bundan başka yine dört imamın mezarı, Yarkent bölgesindeki Şîî İmamları Mezarı gibi mezarlar da bulunmaktadır.

İmam Caferî Sadık Türbesi

İmam Caferî Sadık Türbesi Uygur bölgesinin Niye ilçesinde bulunmaktadır. İmam Caferî Sadık Hicrî 83 yılında Medine'de doğdu ve Hicrî 148'de orada vefat etti. “Sadık” lâkabıyla meşhur olan İmam Cafer bini Muhammed, Ali'nin torununun torunudur. On iki

imamın altıncısıdır. Caferî Sadık'ın Şîî öğretisine göre en büyük özelliği tam bir öğretmen rehber olmasıdır. Şîîlik öğretisine göre, 148 yılında Abbasî Halifesi Mansur'un emriyle zehirlendirilerek şehit edilmiştir. Caferî Sadık'ın Hotan bölgesinde kâfirlere karşı savaşta şehit olması hakkındaki efsane “Udun-Kaşgar Tezkeresi” adlı Çağatayca kitapta geçmektedir. Halk arasında “İmam Caferî Sadık Mezarı üç defa ziyaret edilirse Mekke'ye gitmiş gibi olur” gibi söylentiler bulunmaktadır.

6. Önemli Uygur Âlimlerin Mezarları

Bu tür mezarlara örnek olarak, Kaşgar bölgesinde, Kaşgarlı Mahmut Mezarı, Yusuf Has Hacıp Mezarı, Aksu bölgesindeki Hacı Harabatı Mezarı, Gulca bölgesindeki Yusuf Sekkaki Mezarı gibi mezarlar bulunmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut Mezarı

Uygur Türklerinde Mezarlık Kültürü (Tomb Culture of Uigur Turks)

İslâm'ın kabulünden önce ortaya çıkan, sonra İslâm'ın kabulünden sonra İslâm dini ile özdeşleşen halk kahramanlarının mezarları. Bu tür mezarlardan önde gelenleri Hotan bölgesindeki Siyavuş Mezarıdır.

Siyavuş Türbesi

Siyavuş Türbesi Siyavuş Velîyullah Mezarı olarak da adlandırılır. Siyavuş M.Ö. 3-4. yy.'da yaşayan İran şahı Keykavus'un şehzadesidir. "Şahname Türkî" adlı Çağatayca eserdeki kayıtlara göre Şehzade Siyavuş Hotan'a gelmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. Siyavuş Mezarı oğlu tarafından Siyavuş anısına yaptırılmıştır.

8. Kadınlara Özel Olan Mezarlar

Bazı bölgelerde kadınların adıyla anılan mezarlar bulunmaktadır. Mezarda yatan kadınlar arasında halk arasında çok bilinen tarihi kahramanların anneleri, kadın halk kahramanları bulunmaktadır. Örneğin, Karahanlı Devleti'nden Bibi Meriem Hanım Mezarı, Nur Alanur Han Hanım Mezarı, Kaşgarlı Mahmut'un annesi Bibi Rabia Hanım Mezarı, Üç Turfan bölgesindeki Yedi Kızlarım Mezarı v.b.

Yusuf Has Hacib Mezarı

7. Halk Kahramanlarının Mezarları

Uygur Türklerinde Mezarlık Kültürü (Tomb Culture of Uigur Turks)

Örneğin, Turfan bölgesindeki Tuyuk Hocam Mezarı, Hotan bölgesindeki Kohmarim Mezarı v.b.

Sonuç olarak araştırmamızda Uygur Türklerinde yaygın olarak görülen mezar türleri, yerleşim bölgeleri ve mezar sahipleriyle ilgili tarihçeler kısa olsa da fotoğraflarıyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Uygur bölgesindeki mezarların klasifikasyonu kaba bir şekilde yapılmıştır. Uygur bölgesinde bulunan mezarların genel durumu göz önünde bulundurularak Uygur mezarlık kültüründeki sistematik yapı gösterilmeye çaba gösterilmiştir.

Kaynakça/Bibliographies

Bizbirlik, Alpay. Manisa Müzesindeki XVIII. ve XIX. Yüzyıla Ait Osmanlı Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Manisa. 2007, S.9-22.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Cafer-i_Sad%C4%B1k. Erişim: 19.10.2012.

<http://www.forumacil.com/turk-tarihi/375747-eski-turklerde-mezar-gelenegi.html> Erişim: 19.10.2012.

9. Buda Dini Tapınaklarından Değişen Mezarlar

Bu tür mezarlar Türkistan bölgesinde eskiden buda dini gelişmiş bölgelerde bulunmaktadır. Bu tür mezarların İslâm dinini kabulünden sonra mezar olarak değiştiği görülmektedir.